

18. Արցիկեղազու 38. 19. Կրետե 29, Գուճարե է այս 10 վիլայէթներու համար 939.000 (13, 60%) եւ ամբողջ Հայոց թիւին է առով 1,144.000 (8, 70%)

Այս թուերն առաջինը հանդիսանալով (Generallieutenant) Selenoy քննութեան ենթարկեցին (. Petermann's Mittheilungen“ ամս. էջ 1 —) Ալեկնայ այս թուերը կը համեմատուի արեւոյ Ռուսաց զինուորական գործակատար եւ հիւպատոս Տրոտտերի թուոյ հետ, որ վերջին 1880ին տասնական վարչութեան պաշտօնական տեղեկութիւններէն առած էր: Ասոր համեմատ 1—9 վիլայէթներու թիւն է 726.750 մինչդեռ ամբողջ բնակչաց թիւը 4,629.375: Սակայն առանձնական իրազեւտ անձինքներու բաղմնութիւն վկայութեանց համեմատ՝ պէտք է այս թուերն 25%⁰ բարձրացնել, որով կ'ելլէ՝

	Հայ	Երբայ թուին
բոտ Տրոտտերի	908.750	5,786.250
բոտ Ալեկնէի	838.125	5,924.125

Կ. Պոլսոյ Պատիւաբարարանին՝ Կարնոյ, Վանոյ, Բաղէշու, Մամուրէթ-իւլ-Ալեքի, Տիբրանակերտի, Սեբաստիոյ եւ Բերկոյ վիլայէթներուն Հայոց նշանակած թիւը մեծապէս կը տարբերի: Ասոր համեմատ Հայոց թիւն է 780.750. իսկ ամբողջ բնակչաց թիւը 1,831.250: (Միեւնոյն վիլայէթներու համար Տրոտտեր կը գնէ 805.750, իսկ Ալեկնէ 705.000 Հայ): Այս տարբերութիւնն անով կը մեկնուի՝ որ Պատիւաբարարանը կը հաշուէ միայն թրքաւորացի գիւղերն եւ այն տեղերն ուր թրքաւորացի մահմետականաց հետ խառն կ'ապրին: Զուտ մահմետական գիւղերու բնակչութիւնը կենդեցական վարչութիւնը չէր կրնար հաշուել:

Միայն Վանայ եւ Բաղէշու վիլայէթներուն հայ բնակչութիւնը առաւելութիւն ունին ամբողջ բնակչաց զեւթ: այսպէս Վանայ Սանջակին (Վանայ վիլայէթը) եւթը կազմներու բնակիչներն՝

	Արեւել թուին	Հայ
1. Վան	91.875	67.750
2. Արճէշ	22.000	14.000
3. Մէօզ	8.750	5.500
4. Ալիլլեփոս	6.875	4.125
5. Կարլիկան	9.500	5.250
6. Հէփշ	7.000	3.875
7. Շիտակ	18.000	9.000

գործնաւ Մշոյ Սանջակին (Իլիթիսի վիլայէթ) երկու կազմները

1. Բուլանք	33.375	22.375
2. Մուշ	84.875	52.875

Պարսից Հայաստան՝ բոտ Բարխուդարեանի (անդ) կան 42.000 Հայ, այն է՝ 21.000 Ասորպատական: որոնց 11.700ը Սյամսոտ գաւառին մէջ, 2000 խոյ իսկ մնացեալը Մարագա, Ուրմա եւ Մակու քաղաքներուն մէջ, Նոր-Ջալալի ժողովրդապետութիւնը սին 20.800 հոգի, որոնց կը բնակին Նոր-Ջալալ 2.700, Թէհէրան 353, Ֆերիա 7.500, Ջարնահա 2.400, Կէարու 2.500 եւն:

Եգիպտոս 6000 Հայ կը համարուի, Ռումանիա 8000, Բուլղարիա 5839, Հունգարիա 3223, Կալիքիա 1865ին 8206, Հնդկաստան 1480 կը

համարուի, որոնցմէ 872 ի կալիփա կը բնակի: Կան փոքրիկ հայ գաղթականութիւններ Պարսի, Մարսիս, Մանիշտար, Լիւնդոն, Հիւսիսային Ամերիկայ:

Ըստ այսմ բովանդակ Հայերու թիւն է 2 առաւել 2 1/2 միլիոն. առոնց ամենամեծ մասը հին (գրեգորեան) եկեղեցւոյն կը վերաբերի. կաթողիկոս Հայերն 100.000է աւելի են. իսկ բողոքականը գաւառաւ 40.000է աւելի:*

ԼԵԶՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆ

ԱՐԳԻ ԼԵԶՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆԻԹԻՒՆԸ

(Հարաւստ-Գիւն)

Լեզուագիտութեան առաջին ծելը:

Մէթոլոգիա իսկ Բաղնի լեզունք:

Անշտողական լեզունք:

Ա. Չինեթ (Չինաց լեզուն) աշխարհիս վրայ ամենին աւելի տարածուած լեզուն է: Միլիոն Ասիայի մէջ այլեւայլ գաւառականներով գրեթէ 450 միլիոն մարդիկ կը խօսին: Ունի հինգ գաւառաբարբառ, որ են՝

Բ. Մանդարինաց գաւառականը՝ որ Բոլշէ լեզուն էլ կ'անուանուի, Չինաստանի բնդհանուր լեզուն է, որ զանազան այլակերպութիւններով՝ տեղաբնիկներն հիւսիսային, միջին եւ արեւելեան կողմերը ժողովրդեան կը խօսուի եւ բոլոր գիտականները կը հասկնան: Տերութեան շորս հինգերորդական մասը այս բնդհանուր լեզուն կը խօսի: Իսկ հարաւային կողմը շատ մը գաւառաբարբառներ քիչ շատ կը տարբերին բարձր շիններէն եւ իբր առանձին բարբառներ նկատուած են:

Բ. Կաթոնի գաւառականը.

Գ. Այնի գաւառականը.

Դ. Ֆոս-Վոս գաւառ.

Ե. Չե-Սի-Նի եւ Կե-Նի-Նոսի գաւառներու լեզուն (Հանգ-Հայի, Նինգ-Կոս եւն եւն) եւ այս վերջինը բարձր շիններէն շատ անբարձր է:

Չինեթերը՝ որուն բառապահանք արդի վիճակին մէջ միավորի բառերը կ'ազատուած է, (թէպէտ ինչպէս շատ օրինակներ ունին) եւ վերադարձը ցուցուցան, արդի միավորականութիւնը՝ բազադառութեան յաւաք եկած է) իւր պատմական զորագոյն:

* Միստոն Նոնիսանը միջին տնուր դէպքերու համառոտ ակնարկութիւն մը կ'ընէ, որոնք ամենամեծն են միջանկիւն արտամիջին ըլլալով՝ զանց կ'անոնք: Այս ղեկարարու առթիւ եւրոպական լեզուներով բազմաթիւ զգեստ լոյս տեսած են Հայոց եւ կոտորածներու վրայ, որոնց ցանկը յօդուածիս առանձին տպագրութեան մէջ լըննդ: Առանձին տպագրութեան մէջ պիտի ղնենք Նան Հայ կաթողիկոսաց ցուցակը՝ ամենամեծ նշտազօտութեանց համեմատ:

Ե. Մոլեմեդոֆ. Բարձր շինները արեւել. գործնական աւաղարդ. էջ 1 եւ յարգոյ:

ման մէջ երեք գլխաւոր շրջան ունեցած է. Զ-ի-
բ-ա-ւ-ա-ւ-ի-ւ- (sàng-kù-wên շատ հին մատենա-
գրութիւն) որուն ամենահին յիշատակարանները
մեր թիւականներն երեք հազար տարի յառաջ կը
հասնին՝ Ի՛լընի այլեւայլ լեզուախոյններ, սակայն
նախնական ձեւին մէջ մինչեւ հիմայ պահուած չեն։
Այս շրջանին նշանաւոր երկտախրութիւններն են.
Šuking (գիւանագիրք) Šiking (կանոնական եր-
գարան)։ Գաւա-ւ-ա-ւ- (čung-kù-wên միջին
մատենագրութիւն) կը սկսի Բ-ի-ւ-ի-ւ- յառաջ 6000-ը
գարուն՝ Լաւ-ցի եւ Բու-ն-ցի (կանգիւրկէս) մեծ
փիլիսոփային երկտախրութիւններով եւ կը հաւա-
նի մինչեւ Գ. յ. Ա գարը։ Աճե-ծ ամանակի
համար իբր օրինակ են այս մատենագրութիւնները։
Յե-բ-ա-ւ-ա-ւ- (կամ յետնապահան) վե-ւ- (hià-
kù-wên ստորին մատենագրութիւն) այս լեզուն
իւր ոյժը եւ կարծութիւնը կը կորսնցրին հետ-
դեմտէ։ Բայց ձգնուած լինի կ'ստանի։ Ասոր կը
յաջորդէ ընդ-ա-ւ-ի-ւ- լեզունը Բ-ա-ւ-ի-ւ-ի-ւ- կամ
մեծգրական հարստութիւն է Ի վեր (1206—1368)
ծաղկածը զեղազարկական գրականոյ լեզուն է։

Ինչպէս վերին բարձր, բարձր կամ հին շիներէնը
կերպարանապէս անջատական լեզու է. իսկ նորա-
գոյն լեզուն շատ մը կցողական ձեւեր ու կազմու-
թիւններ կը ցուցնէ։ Յայտնի է՝ շիներէնը ձայ-
նական այբբենարան չունի, այլ նախնական պատ-
կեր-գրերն (պատկերներով նշանակուած) յառաջ
կելած բառական-գրեր կը գործածէ, որոնց մէջ
առանձինն նշանագրերը՝ ոչ թէ մայր կամ վանկ
կը նշանակեն, այլ ամբողջ բառեր։

Բ. Ան-ա-մ-ի-ւ-ն, պէ-զ-ու (մէն), կամգոյնրէն։
Գ. Ա-մ-ա-ւ-ա-ւ- լեզուներ, որուն գաւառական-
ներն են. Ի-ա-յ, Լա-ս, Լա-ն, Դե-ն-ա-ի-ւ-ն, Խ-ա-ի-ւ-ն, Դ-ա-
-ոյն են են։

Գ. Բ-ի-ւ-ա-ի-ւ-ն, լ-ն-ի-ւ-ա-ն լեզուներ։
Ե. Հ-ի-ւ-ա-ւ-ա-ւ-ն լեզուներ, Դ-ի-ւ-ա-ի-ւ-ն, Է-ի-ւ-
-ն (Կարճիւնդի շրջակայք)։ Զ-բ-ա-ւ-ի-ւ-ն, Զ-բ-ա-
-ւ-ի-ւ-ն, Զ-ի-ւ-ն, Զ-ի-ւ-ն, Զ-ա-ւ-ի-ւ-ն, Զ-ա-ւ-ի-ւ-ն, Զ-ի-ւ-
-ն-ի-ւ-ն են են։

Ձ. Յառաջակողմն եւ խորին Հնդկաստանի
անջատողական ստորին Հի-ւ-ա-ւ-ա-ւ-ն լեզուները, Խ-ա-ւ-
-ա-ւ-ն, Կ-ա-ւ-ա-ւ-ն, Դ-ա-ւ-ա-ւ-ն են են։

Բուլը այս լեզուները միավորել ըլլալու նկա-
րագիրը կը կրեն. զուտ անջատողութիւն ունի բայ ի
շիներէնէ. նաեւ աննախնայի. իսկ տրեքտերէնն՝
ինչպէս վերերը ցուցադրել, աւելի կցողական կեր-
պարանք առած է։ Միավորութիւնն հետեւա-
ւ-ի-ւ-ն է։ Այս լեզուայ մէջ շատ մը համաձայն (նոյ-
նաձայն) բառեր կան, սակայն չեղտով կամ աւելի
ձայնական ելեւէջով նշանակութիւններ իրարմէ
կը տարբերին։ Բայց միայն այս լեզուայ յատուկ չէ
այս երեւոյթը. սկանդինավեան լեզուներն ալ ունին
այս երեւոյթական չեղը. մասնաւոր սեր-հրուա-

տերէնի մէջ ալ կը նմարենք. նոյն ելեւէջով կը
խօսի մեր վաղցին, ու միեյնին. եւ այս ելեւէջը
պահած ենք մերն ալ միայն հարցական եւ դուր-
մայական բայադարձեանց մէջ. մէն ա-ւ-ի-ւ-ն հաւ-
տատական ձեւն իւր համանիշ՝ մէն ա-ւ-ի-ւ-ն հարցա-
կանն, եւ մէն ա-ւ-ի-ւ-ն զարմացականն ստուգիւ
միայն ելեւէջով կը տարբերի. Ինչ որ մեզ համար
մասնական գեղք է, այն լեզուայ համար՝ բնգ-
հաւոր։ Նման օրինակ մը կը բերէ Սիլիբու՝ անգլ-
well բառին համար. համանիշն է. «well, let's go
then» եւ «well, are you ready».

Լեզուագիտութեան երկրորդ ծիր։

Կը-ա-ւ-ի-ւ-ն Կը-ա-ւ-ի-ւ-ն։

Նցողական լեզուներ։

1. Հ-բ-ա-ւ-ա-ւ-ն Ա-ի-ւ-ն լեւ-ն-ի-ւ-ն.

Ա. Հ-բ-ա-ւ-ա-ւ-ն լեզուն շատ մը գաւառ-
աւարտարաններու կը բաժնուի, որոնց գլխաւորներն
են՝ Օրանձ գետին հիւսիսային կողմը՝ Նա-ա-ա-ա-
ա-ւ-ա-ւ-ն, հարաւային կողմը՝ Ի-ա-ւ-ն եւ Կ-ա-ւ-
ա-ւ-ա-ւ-նները։ Այս ցեղերն հազւ. 100.000 կան.
Հաստեղատաներու լեզուն վերջապէս կ-ը (այս-
նիւն արմատն վերեւ մասնիկներ առաջընելով
կցողութիւն յառաջ կու գայ). սեռի զանազանու-
թիւն ունի (արական, իգական գլխական) բայց ոչ
ծիշդ. հնդեւրոպական լեզուայ պէս Առիւստերներու
կողմանէ կը զանազանէ՝ սուղ, երկար եւ հնդական.
բայ ի սովորական բացառականներ՝ օր շնչելու. աստի
լեզուն կառավարելով՝ յառաջ կելած սեռակ մը
բաղաձայններ ունին, որ Կ-ա-ւ-ի-ւ-ն յ-յ-ն կ'ստա-
նուին։

Բ. Բ-ա-ւ-ի-ւ-ն-ը ցեղերը շատ մը լեզուներ
ունին, որոնց իրարու աղբիւն ու կապը գեա գիտ-
նականօրէն ապացուցուած չէ։ Առիւստերներ
կոչման են ասոնց ալ նկարագրին եւ կառավարին
ձայներ՝ որ հստատեսութեան աւելի առատ կը
գտնուին ասոնց քով, իսկ կերպարանապէս նախդր
եւ վերջապէս կ-ը լեզուներ են։

2. Ա-ի-ւ-ն Խ-ի-ւ-ն-ի-ւ-ն-ը (Նեգրներու, սեւա-
մորթիներու) լեւ-ն-ի-ւ-ն։

Բուն սեւամորթ զեղերու լեզուները բազմա-
թիւ խումբեր կը կազմեն, բայց բառ երեւութիւն
գեա քանի մը հասն կարելի եղած չէ խմբի մը վե-
րածել։ Բայց յայտնուած է այն կարծիքն ալ՝ ըստ
որում արեւմտեան Սուգանի, Ինդո-սուրաւիի եւ
Գուինեայի եղբայր լեզուները թեպէտ կազմու-
թեամբ իրարմէ են Բառաւ լեզուաբանին կը տար-
բերին, սակայն Բանտու մեծ լեզուաբանին հե-
ռաւոր խնամքներու ցան ու ցիր խմբերն են. Գանն
Ի-ի-ւ-ն խմբին համար պատմաւորներով ապացուցուած
է մեր բառը։ Միջին աֆրիկային կամ քան սեւա-
մորթիներու բոլոր լեզուները՝ բանտու են - քանան

1 Grundzüge der Phonetik zur Einführung in das
Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen,
Ed. Sievers, 3րդ րդ. Լայպցիգ 1885 ուր գերմաներէնէ
համար շատ գոհացող ցիւլ օրինակներ կու տայ Նեգրական
էջ 201—4։

2 Հմմտ. Ազգա-կրթութիւն հոգեբան. սեռական լե-
զուայ եւ արիւն երեւն, Fr. Willner 1888 Münster.

3 Խոտորեղ Գաւառական բառ, որ կը նշանակէ լե-
զու ի ծայրէ գործող մը գործընելով՝ քիմի յառաջակող-
մ լեզուներ եւ լեզուին ալ եղբայր Կ-ի-ւ-ն-ի-ւ-ն-ը Կ-ի-ւ-ն-ի-ւ-ն-ը
ստան լեզու. ձայն հանել. Գ. faire eliquer as langue,
գրեմ. mit der Zunge schmalzen. ձայնեւ պարզ քանի
գիտար գաղ. ու գերմանացի երկու երեւ բառով . . .

խառնուրդ մը կը համարի Լեպոնու Գլխաւոր խմբին հետեւեալներն են:

Ա. Վալսկերա լեզուն ի Սենեգամբիա, առանձին խումբ մը կը կոչուցանէ առ այժմ:

Բ. Մալեթ լեզուները ի Սենեգամբիա, եւ հիւսիսային-Գուինեայի արեւելեան կողմը: Սեւամորթներու ամենէն աւելի մասը յեղին լեզուները դարձապէս Ներգաւանդութիւն մը ցոյց կու տան, բայց ըստ ձեռքի՝ բոլորովին անձեւ են եւ կցողական յաւելումներ ցոյց կու տան. գլխաւորներն են. մալեթ, բամբարա, սոսոս, լիյ, տիէ, քեմալ, լա-դոր, մեմե, քեմե, դամ, ման եւն եւն:

Գ. Պելլա-գլները լեզուախումբը. ֆելլա-դ, ֆելլա-մ, բու, տեր, դեղեկ, բե-ֆա-դա, դե-լա-դե, բե-ֆա, իլ-լա, տե-մե, բու-լա, իե-բո, իլ-մ եւն եւն:

Դ. Սալեթ լեզուները (նախդի կցողական). Ե. Հաուս լեզուները. (թեպալ խոսողները սեւամորթներն են, բայց քաման լեզուայ հետ այդպիսի նմանութիւն ունի, որ քաջ լեզուախոյզներէն ոմանք քաման լեզուախմբին տակը կը դասուորեն:

Ձ. Բաուս խումբը. իւնե, տե-դ, իւն-դէ, մա-թո, Կա-բուս եւն եւն:

Ի. Կրու-իս քեթի խումբը՝ Մ. Պոզուի գե-տին խումբ:

Լ. Էմե կամ եթե խումբը, յոր-բո, ուն, ք-կամ ուր:

Թ. Ին-լե-ն, Նո-դէ:

Ժ. Բուլ-լե-մ:

ԺԱ. Մ-բո:

ԺԲ. Նեդալ լեզուները. Բուլ, իլ-լա, Նո-լե, իլ-լա՝ Սուգանի արեւելեան կողմը ինքնակոչ լեզուայից մը կը կոչուին: Հայրական սկզբնաւորութիւններ ունեցող կցողական լեզուներ են:

(Հարմարութիւն)

Հ. Գ. ՄԼԴ.

ՄԱՐԹԻԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՆԱՐԱՐԻԹԻՒՆՆԵՐ

1. Պատմական տեսութիւն Հայոց վրայ: — 2. Մանկական զարգացում: — 3. Հայոց վրայ քաղաքի մը յոյժանանք: — 4. Հայ Պաւլիկեանց մասին: — 5. Պատմաբանաց թաղային վարդապետ Գ. Պոլոս:

1. Պատմական տեսութիւն Հայոց վրայ: Պր. Արշակ 2օպանեան գեղեցիկ ատենախօսութիւն մը հրատարակած է (տ. թերթին ծածկը) մեր ազգին պատմութեան, հին եւ նոր մատենագրութեան, հայուն բնաւորութեան եւն վրայ: Ամբողջ թերթի եւ սահուն ոճով գրուած է, եւ կը դիտուի հայուն լաւագոյն կողմերը ցոյց տալ, որ արժանանայ համարման եւ համակրութեան:

2. Մալեթի գրադարան: Թիֆլիսի Հայոց Հրատարակչական Ընկերութիւնը՝ հինգ շքեղ տետրակներ հրատարակած է, գունատիպ պատ-

կերներով: Հինգն ալ «հեքեաթ», է (տ. թերթին ծածկը) տղոց համար: Այստեակ գրութեանց բովանդակութիւնը պէտք է հրահանգիլ եւ կրթիչ ըլլայ: Պատկերներու ծախքն անշուշտ պատճառ եղած է տետրներու թանգուծեան, որով կարծեմք շատ քիչներու մատչելի են:

3. Հայոց լեզուի մը յորդանանք: 1. Հում հրատարակուող Bessarione թերթին մէջ (Nr. 11, 1897) սկսած է հրատարակուիլ «Մետրոպ եւ հայ պարագներն» անուամբ յորդանան մը, որ կը խօսի Դ եւ Ե գարաց Հայերուն, եւ ի մասնաւոր Մ. Մետրոպոլ վրայ: 2. J. Konig ի թերթին Bibliotheka Warszawska (567 8օրի թ. 67) «Հայաստան եւ Հայք» վերագրով յորդանան մը հրատարակեց: Ար խօսի Հայոց պատմութեան եւ ի մասնաւորի եկեղեցական պատմութեան վրայ ի սկզբանէ ազգին եւ եկեղեցւոյ մինչեւ մեր օրերը: 3. «Church-Bells» թերթին մէջ (1897 Nr. 1373 April 15th) Պր. Մ. Չեքալ հրատարակեց Գր. Սաքայիցիի դիւցազնական մէկ գործը, որ 1820ին Հայոց Պատրիարքարանի առջեւ ընդդէմ Պոզու Պատրիարքի ժողովրդեան ցոյց ընելուն պատճառաւ՝ նիւնբերներու մասնաւոր ժողովուրդը կոտորածէ ազատեց, իւր կենքը տալով:

4. Հայ Պաւլիկեանց մասին: Dr. E. Tachella ի թերթին Le Muséon et la Revue des religions (NN. 1, 2, [վրջ՝ 3], 1897) գեղեցիկ յորդանան մը կը հրատարակէ «Les anciens Pauliciens et les modernes Bulgares catholiques de la Philippopolitaine» վերագրով: Յարգելի յորդանանագիրը կերպնաւ Բուլղանդացի պատմագրէն առնելով, ցոյց կու տայ որ Յովհ. 2օմէկի կայսրը 970ին Անտիոքայ Թեոդոր Պատրիարքին խորանաց համեմատ Հայաստանի «Պաւլիկեան» կողմէ Մանիքեցի աղանդաւորները հեռացընէ անկէ. կայսրն ալ զանոնք փոխադրել կու տայ Բուլղարիա, Գրիկալէ քաղաքը, նոր նուաճած երկիրը իւր Սպասարկներով բռնեցու գիտաւորութեամբ: Այս Մանիքեցիները, ինչպէս կերպնոն կը պատմէ, արդէն Թեոդոր կայսրուհին (853—856) փոքր Ասիոյ մէջ հաւածած եւ ամենախիստ շարքարաններով դարձի բերելու ստիպած էր, բայց ի զուր: Գրիկալէ գաղթող Պաւլիկեանները՝ բուլղանդեան պատմագիրները կ'անուանեն «Մանիքեցիք», «Պոզուիք», «Հայք»: Այս հայ Պաւլիկեանք Բուլղարաց պատմութեան մէջ նշանաւոր գերեր խաղացին, եւ վերջապէս ժե՛ գարու սկիզբները կաթողիկէ կրօնն ընդունեցան, եւ այս օրան